

Yaygın Din Eğitiminde İlahiyat Fakültelerinin Yeri ve Önemi

Adem Korukçu*

Özet- İlahiyat Fakültelerinin en önemli işlevlerinden biri, yükseköğretim düzeyinde yaygın din eğitimi alanına personel yetiştirmektir. Bu eğitim kurumlarından mezun olan öğrenciler, belli yeterlilikleri sağlamaları halinde, kurumsal ve resmi anlamda yaygın din eğitiminin yüklenicisi olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın farklı kadrolarında ve diğer özel çalışma alanlarında (televizyon, radyo, internet ortamı vb.) görev almaktadırlar.

Değişen yaşam koşulları, toplum profili ve toplumun eğitim düzeyinin yükselmesi nedeniyle, yaygın din eğitimi alanında İlahiyat Fakültelerinin önemi giderek artmaktadır. Bu nedenle, İslam'ın temel kaynaklarına hâkim olan ve bilimsel bilgiyi temel alan mezunlar yetiştirmek bu fakültelerin en önemli hedefleri arasında olmalıdır. Böylelikle, halkın din eğitimi ihtiyacı karşılanabilecektir. Bu hedefin gerçekleşmesi, alana dair formasyon derslerinin programa konulmasıyla mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler- Eğitim, din eğitimi, yaygın din eğitimi, İlahiyat Fakültesi.

Giriş

İlahiyat Fakülteleri çok boyutlu çalışma alanlarına sahip yükseköğretim kurumlarıdır. Öncelikle bu kurumlar, dinin bilimsel yorumunu yaparak dinî anlamda bilimsel bilgi üretmektedir. Diğer yandan İlahiyat Fakülteleri, yükseköğretim sistemimiz içerisinde din eğitimi-öğretimi gerçekleştirilen kurumlardır. Buralarda aynı zamanda, yaygın din eğitimi alanına personel yetiştirilmektedir.¹ İlahiyat Fakültelerinin eğitim-öğretim tarihimiz içerisinde önemli fonksiyonlar

* Yard. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Yükseköğretim sistemi içerisinde, İlahiyat Fakültelerinin yanı sıra, İlahiyat Ön Lisans Programı, İlahiyat programına bağlı olarak faaliyet gösteren İLİTAM (İlahiyat Lisans Tamamlama Programı) programları ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde yer alan Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Bölümü yaygın din eğitimine personel yetiştirmektedir.

icra ettiği bir gerçektir (Gözütok, 2004: 559). Akademik ortamda bu fakültele-
rin gerçekleştirmesi gereken görevler arasında, yüksek öğretim düzeyinde din
eğitimi ve öğretimi görevini yürütme, nitelikli proje ve araştırmalar gerçekleşt-
tirip ilim dünyasına kazandırma ve öğretim elemanları ile mezunları vasıtasıyla
toplumun dinî ihtiyaçlarına cevap verme sayılabilir (Mehmedoğlu, 2006: 142).

Eğitim, beşeri ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması açısından bir ihtiyaçtır.
Eğitim kurumları ve programları ise bu ihtiyacın giderilmesi için ortaya konul-
muş organizmalardır. İhtiyaçların değişmesi veya kurumdaki kuralların ve işle-
yiş şeklinin zamanla bozulması sebebiyle, kurum ve programlarda yenileşmeye
gidilmesi kaçınılmaz olur. Kurum ve programların işlevlerini yerine getirip ge-
tirmedigine dair objektif ölçümlerin ortaya konulması, oldukça zor bir husustur.
Bunun temelinde bir kurumun, hedeflerinin ne kadarını gerçekleştirebildiğinde,
başarılı veya başarısız sayılacağına dair anlayış farklılıklarının olması yer al-
maktadır (Parladır, 1998: 1).

Ülkemizde faaliyet gösteren İlahiyat Fakültelerinin temelde iki amaç üzerin-
de yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Birincisi, diğer dinler hakkında bilgili
olmanın yanında toplumun büyük kesiminin inancı olan İslam dini ile ilgili
konuları bilimsel açıdan inceleyebilecek din bilginleri yetiştirmektir. İkinci
amaç ise, örgün eğitim ve öğretimde “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersleri ile
İmam-Hatip Liselerinin meslek dersleri öğretmenlerini ve yaygın din eğitimi
alanında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde toplumun ihtiyaç duyduğu din
hizmetlerini yerine getirebilecek yeterliliklere sahip elemanlar yetiştirmektir
(Toktaş & Acuner, 2004: 160).

İlahiyat Fakültelerine dâir beklentiler, eğitimde örgün yaygın mesleki hizmet
alanı ayrımı yapılmaksızın uzun yıllar, genel İlahiyat eğitimi içerisinde karşı-
lanmaya çalışılmıştır (Sarıkçıoğlu, 2004: 10). Bu durumun bugün değişip değiş-
mediği tartışılan bir konudur (Evkuran, 2009). Ülkemizde inanan kesimin dinî
ihtiyaçlarını karşılayan yaygın din eğitimi alanına dair yakın zamana kadar ye-
teri düzeyde düzenlemenin yapılmamış olması (Sarıkçıoğlu, 2004: 12), (alanda
program geliştirme çalışmalarına önem verilmemesi, uzman kişilerin istihdam
edilmemesi, alana dair formasyon programı gibi) bu işin yeteri düzeyde ve etki-
li olarak gerçekleştirilmesinin önünde büyük bir problem olarak gözükmektedir.

İlahiyat Fakültesinden mezun olan bir öğrencinin imam, vaiz, müftü, Din Kül-
türü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni ve İmam-Hatip Lisesi meslek dersleri öğretme-
ni olmak gibi imkânları bulunmaktadır (Ev, 2003: 2). Bu öğrencilerin, Kur'an'ı

referans alan, kültürel mirası değerlendirebilen, yaşanan hayatı yorumlayabilen, problemlere çözüm üretebilen ve İlahiyat alanında temel bilgi, zihniyet ve yaklaşımlara sahip bireyler olmaları beklenmektedir (Aydın, M.Ş., 2004: 23).

Teorik olarak İlahiyat mezunları, dile getirilen alanlarda görev alma imkânına sahip iken, söz konusu alanlarda hedef kitle ve öğretilecek içeriklerin farklı oluşu, yeterince göz önüne alınmış değildir. Ayrıca İlahiyat mezunları, lisans öğretimi sürecinde söz konusu alanlara dair yeterli alan bilgisine sahip olmakla birlikte, farklı öğretim alanlarına dair öğretme becerilerini elde etme formasyonundan mahrum olarak mezun olmaktadır (Ev, 2003: 3).

İlahiyat lisans programına (İLS) bakıldığında, bu programın, mezunlara genel İlahiyat formasyonu kazandıran bir niteliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak söz konusu programın mevcut yapısıyla özel hizmet alanlarında ve dolayısıyla yaygın din eğitimi alanına dair bir formasyon kazandırması, bununla ilgili derslerin programda yer almaması sebebiyle zor görünmektedir (Kaya, 2004: 214; Özdemir, Ş., 2004: 205).

Din eğitimi, din kültürünün verilmesi ya da din kişiliğinin kazandırılması olarak da tanımlamak mümkündür. Bu nedenle, din eğitiminin yaygın din eğitimindeki yerini alması bir gerekliliktir. Çünkü hayatın dinî bir yönü bulunmaktadır. İnsanların dinî ihtiyaçları, isteklerinin karşılanması ve buna dair problemlerinin çözümlenmesi gerekmektedir. Fertlerin hayata tam anlamıyla katılımları bu yönde gerçekleştirilecek çalışmalarla mümkün olacaktır (Özdemir, Ş., 2006: 32).

Ülkemizdeki din eğitimi çalışmalarının örgün olan kısmı, teorik ve pratik çalışmalarla oldukça mesafe almış durumdadır. Ancak, yaygın din eğitimi alanı için aynı şeyi söylemek oldukça zordur (Kaymakcan, 2003: 51). Bu çalışmaların özellikle son yıllarda ivme kazandığını belirtmek mümkündür.² Diğer yan-

² Bu konu ile ilgili olarak yakın zamanda gerçekleştirilen çalışmalara baktığımızda ilk etapta, şu eserlerle karşılaşmaktayız: Bayraktar, M.F. (1992). *Eğitim kurumu olarak Kur'an kursları üzerine bir araştırma*. İstanbul: Yıldızlar Matbaası. Keyifli, Ş. (1997). *Urfa ve yöresinde yaygın din eğitimi (İmamların mesleki imkanları ve problemleriyle ilgili alan araştırması)*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayadibi, F. (2000). *Yaygın din eğitiminde cami ve din görevlileri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Tosun, C. (1996). *Din ve kimlik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Aydın, M.Ş. (2008). *Bir din eğitimi kurumu olarak Kur'an kursu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Buyrukçu, R. (1995). *Din görevlisinin mesleğini temsil gücü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. *Etkili Din Eğitimi* (2009). Edit: Şaban Karaköse, İstanbul: Tıdef Yayınları. Ay, M.E. (2005). *Problemleri ve beklentileriyle Türkiye'de Kur'an kursları*. Bursa: Düşünce Kitabevi Yayın Dağıtım. Önder, M. (2009), *Yâz Kur'an kurslarında dini öğretmek (Sorunlar ve çözüm önerileri)*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık. Yılmaz, N., & Durmuş, A. (2006) *Yâz Kur'an kurslarında eğitimde kalite rehberi*. İstanbul: Dem Yayınları. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Cilt: 1-2, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. *Türkiye'de*

dan 2005 yılına kadarki döneme baktığımızda, klasik yöntemlerin alana ege-men olduğunu ve program geliştirmeye dair herhangi bir girişimin söz konusu olmadığını görmekteyiz.

Yaygın Din Eğitiminde İlahiyat Fakülteleri

Yaygın Din Eğitimi

Yaygın eğitim, örgün eğitimin haricinde planlı, programlı ve sistemli olarak yürütülen, örgün eğitimin boş bıraktığı alanları tamamlayan ve hedef kitlenin değişik öğrenme ihtiyaçlarını karşılayan eğitim şeklidir (Tosun, 2005: 177). Bir başka deyişle yaygın din eğitimi, “her yaş ve eğitim düzeyindeki bireye örgün din eğitiminin dışında veya yanında hayat boyu sunulan bir eğitimidir” olarak tanımlanabilir (Kılavuz, 2005: 19). Yaygın din eğitimi farklı tanımlara sahip olmakla birlikte genel olarak, örgün din eğitiminin dışında gerçekleştirilen din eğitimi olarak tanımlandığı görülmektedir (Dam, 2004: 425).

Yaygın din eğitiminin, eğitim ve yaygın eğitimin alt dalı olması sebebiyle, örgün eğitim ile birbirini tamamlayacak, gereğinde öğrencilere aynı vasıfları kazandıracak şekilde, bir bütünlük içinde düzenlenmesi esastır (Bilgin & Selçuk, 1999: 62). Zira bireylerin din eğitimi ihtiyaçlarının, sadece örgün eğitim kurumları vasıtasıyla karşılanması mümkün değildir. Yaşam boyu eğitim ilkesi, örgün din eğitimi kurumlarının yanı sıra yaygın din eğitimi kurumlarına ve etkinliklerine yer verilmesini gerektirmektedir (Aydın, M.Ş., 2008: 22).

Yaygın din eğitiminin amacı genel olarak, her yaş ve cinsiyette ve farklı eğitim düzeyinde insanları *i.* Din konusunda bilgi sahibi kılmak, *ii.* Dinî pratiklerin usulüne uygun şekilde yerine getirilmesini öğretmek, *iii.* Bilgi eksikliklerini gidermek, *iv.* Yeni bilgilerle takviye etmek; kısaca İslam’ın öngördüğü vasıflarda insan yetiştirmek olarak özetlenebilir (Doğan, 1999/1: 494).

Yaygın din eğitimi denildiğinde, özel ve kurumsal/resmi olarak iki türlü gerçekleştirilen din eğitimi karşımıza çıkmaktadır. Özel nitelikli din eğitimi, ailede çocuğun belli kavramları öğrenmeye başladığı andan itibaren (Altaş, 1999:

yüksek din eğitiminin sorunları: Yeniden yapılanması ve geleceği sempozyumu (2004). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta. *Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu* (1996). Kayseri: İbav Yayınları. Eğri, O. (2003), *Yaygın din eğitimi açısından Bektâşîlik*. İstanbul: Horasan Yayınları. Özdemir, Ş. (2006). *Cezâevlerinde din eğitimi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları. *Yaz Kur'an Kursları Sempozyumu* (9-11 Temmuz 2010). Tortum-Yakutiye İlçe Müftülükleri, Erzurum. Kılavuz, M.A. (2005). *Kur'an kurslarında yetişkin din eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayın Dağıtım. Köylü, M. (2000), *Din görevlilerinin mesleki problemleri (Amasya ve Çorum Alevî-Bektâşî köyleri üzerine bir araştırma)*, Samsun.

601) ailenin ona öğrettiği “Allah”, “mâşallah”, “inşallah”, “Allah korusun” gibi en temel ifadelerden hareketle başlamaktadır. Bunun akabinde, ailede çocuğa verilecek inanç ve ibadetlere dair bilgiler ve güzel ahlak ilkelerinin öğretimiyle devam etmektedir. Günümüzde özel nitelikli yaygın din eğitiminin en önemli ayağını, farklı iletişim vasıtaları (tv, internet, gazete) başta olmak üzere, konferans, seminer ve panel gibi etkinlikler vasıtasıyla, resmi bir yönü olmayan kişi veya kişilerin gerçekleştirmiş olduğu din eğitimi oluşturmaktadır.

Yaygın din eğitiminin kurumsal/resmi boyutunu ise, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın (D.İ.B, 2010) gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler oluşturmaktadır. Buna göre, vaaz, hutbe, Kur’an kursları, yaz Kur’an kursları, akşam dersleri, seri konferanslar, yayın faaliyetleri ve yurt dışı din hizmetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın başlıca din eğitimi çalışmalarını oluşturmaktadır (Kaymakcan, 2003: 55).³

Yaygın din eğitimi alanının resmi/kurumsal yönü, ülkemiz insanının manevi bakımdan nitelikli bir biçimde geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Sancaklı, 2008: 345; Buyrukçu & Asri, 2007: 82). Başkanlık kurulduğu günden itibaren, söz konusu hizmetlerin gerçekleştirilmesini özveriyle sağlamaya çalışmıştır. Ancak, gerek din hizmetlerinin îfâsında ve gerekse toplumu oluşturan bireylerin din konusunda bilgilendirilmesi ve aydınlatılması noktasında (yaygın din eğitimi) sosyo-kültürel gelişme ve değişimler bireylerin ve toplumun ihtiyaç ve beklentilerinde farklılıklara sebep olmuştur. Bu durumda özellikle yaygın din eğitimi alanının gerek ve ihtiyaçların karşılanması amacıyla, yenilikler yapılması gerekli olduğu görülmektedir (Buyrukçu & Asri, 2007: 82).

Yaygın din eğitimi alanının özellikle Diyanet basamağındaki gelişim sürecine baktığımızda, önemli değişmelerin olduğunu söylememiz mümkündür. Ülkemizde 1980’lerin sonlarında Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı olarak görev yapan yaklaşık yetmiş bini aşkın personel (cami görevlisi) bulunmaktaydı. Bu personelin, yaklaşık altmış bini İmam-Hatip Lisesi mezunu iken, on binin üzerindeki cami görevlisi ise, ilkokul mezunu olarak görevini sürdürmekteydi (Yazıcıoğlu, 2001: 1).

Diyanet İşleri Başkanlığı ile Yüksek Öğretim Kurulu arasındaki müzakereler neticesinde, 29 Aralık 1988 tarihli YÖK Yürütme Kurulu kararıyla, öncelikle yaygın din eğitimi alanında faaliyet gösteren personelin eğitim seviyesinin

³ Resmi nitelikli yaygın din eğitiminin yanı sıra, günümüzde tarikat ve cemaatlerin gerçekleştirmekte oldukları din eğitimi çalışmaları da yaygın din eğitimi içerisinde değerlendirilmektedir. (Kaymakcan, 2003: 55).

yükseltilmesi ve görevlilerin mesleki yönden geliştirilmesi amacıyla, akademik ve fiziki imkânları yeterli olan İlahiyat Fakülteleri bünyesinde iki yıllık İlahiyat Meslek Yüksekokulları açılmıştır (Yıldız, 2008: 49; Yazıcıoğlu, 2001: 1).⁴

1991 yılına gelindiğinde, İmam-Hatip Lisesi mezunu yaklaşık elli bin civarındaki din görevlisine yükseköğretim sağlamak amacıyla, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nde, "Sosyal Bilimler Önlisans Programı" açılmıştır. Böylece iki yıllık eğitimi tamamlayan personel, eğitim düzeyini yükselterek, hem dört yıllık fakültelere geçmek için fırsat elde edecek, hem de kurumun itibarının artmasına katkı sağlayacaktır (Yıldız, 2008: 50; Yazıcıoğlu, 2001: 2).

1997 yılına gelindiğinde, Yükseköğretim Yürütme Kurulu'nun 11.12.1997 tarih ve 97.45.3168 sayılı kararı ile akademik koordinasyonunu Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve eğitim koordinasyonunu Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nin ortaklaşa üstlendiği "İlahiyat Önlisans Programı (İÖP)" uygulamaya konulmuştur (Yazıcıoğlu, 2001).

Bunun yanında, "İlahiyat Lisans Tamamlama Programı" (İLİTAM) adıyla ilk kez, 11.03.2005 tarihli Yükseköğretim Genel Kurulu kararına dayalı olarak 2005-2006 öğretim yılı güz döneminde, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi işbirliği ile uzaktan lisans tamamlama programı hayata geçirilmiştir. İLİTAM'ın eğitsel amacı, İlahiyat önlisans derecesine sahip kişilere gerekli eğitimi vererek onların lisans diploması sahibi olmalarını sağlamaktır. (<http://ilitam.ankara.edu.tr/>; <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dinegitimi/din-egitimi-dairesi-baskanligi---icerik-personelin-egitim-seviyelerinin-yukseltilmesi-196.aspx>).

Daha sonraki süreçte Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (<http://www.ilitamport.sakarya.edu.tr/>), İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (İlahiyat Fakültesi ile koordineli olarak), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (<http://ilitam.atauni.edu.tr/sayfa.aspx?sayfaId=1>), İnönü Üniversitesi bünyesinde (İlahiyat Fakültesi ile koordineli olarak) İlahiyat lisans tamamlama programları açılmıştır (http://inuzem.inonu.edu.tr/web/index.php?islem=program_ilitam).

⁴ Buna göre, Ankara, Marmara, Dokuz Eylül ve Uludağ Üniversiteleri bünyesinde, 2 yıllık eğitim verecek İlahiyat Meslek Yüksekokulları açılmıştır. Ankara Üniversitesi bünyesindeki Meslek Yüksekokulu hariç diğerleri 50'şer öğrenci ile eğitime başlamışlardır (Yazıcıoğlu, 2001: 2). Sonraki süreçte, 1991 yılında Erzincan (Atatürk Üniversitesi), 1994 yılında Trabzon (Karadeniz Teknik Üniversitesi) ve Van'da (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) üç yeni İlahiyat Meslek Yüksek okulu açılmıştır (Yıldız, 2008: 50).

Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın personel yapısına baktığımızda, karşımızda şöyle bir tablo çıkmaktadır

Tablo 1.

Eğitim durumlarına göre mevcut personelin dağılımı (D.İ.B, 2010).

Birimler	Toplam	Dinî yüksek öğrenim (İl.Fak., İsl. İl.Fak., YİE.)	Dört yıllık yüksek öğrenim	Ön lisans	Ön lisans (Dinî öğrenim)	İmam-Hatip Lisesi	Lise ve dengi okul	Ortaokul ve dengi okul	İlkokul
Merkez Teşkilâtı	944	256	263	124	102	101	72	22	4
Müftülükler	80153	8374	5737	10144	26214	27241	910	1047	486
Eğitim Merkezi	719	489	24	35	55	76	12	24	4
Yurtdışı	35	35	--	-	-	-	-	-	-

Tabloda yer alan veriler incelendiğinde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaklaşık 25 yıl önce başlattığı personelin eğitim düzeyinin yükseltilmesi projesinin olumlu yönde gelişme kaydettiğini görmekteyiz. 2009 verilerine ilâve olarak, İlahiyat Fakültelerinin kontenjanlarında gerçekleşen artış ve İLİTAM programlarının hızlı bir şekilde mezun vermeye başlaması gibi gelişmeler de hesaba katıldığında, yakın bir zamanda yaygın din eğitimi alanında faaliyet gösteren din görevlilerinin, büyük ölçüde üniversite düzeyinde din eğitimi aldığını görme imkânımız olacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, değişen hayat koşulları ve ortaya çıkan ihtiyaçlardan hareketle, yaygın din eğitiminin içerik ve uygulama şekillerinde değişim ve çeşitlilik söz konusu olmuştur. Buna göre günümüzde yetiştirme yurtları, huzur evleri, cezaevlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenli yaygın din eğitimi gerçekleştirilirken, çocuk yuvaları, hastaneler, iş merkezleri ve fabrikalarda da ihtiyaç durumunda ve beklentiler doğrultusunda din eğitimi çalışmaları belli periyotlarda gerçekleştirilmekte veya gerçekleştirilmesi temenni edilmektedir (Aydın, M.Z., 2008: 32; Özdemir, Ş., 2006: 20; Altaş, 1999: 599; Özdemir, Ş., 2004: 194; Cengil, 2004: 244; Tan, 2008: 273).⁵ Ayrıca günümüzde Alevî-Bektaşî köylerinde gerçekleştirilecek olan yaygın din eğitiminin ve din hizmetlerinin de düzenlenmesi gerekmektedir (Eğri, 2003: 369). Diğer yandan toplumu oluşturan bireylerin ihtiyaç duyduğu dinî danışmanlık olgusu-

⁵ Örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 19.01.1995 tarihli bir yazıyla hastanelerde ve sağlık kuruluşlarında din ve moral hizmetlerinin başlatılmasına karşın, değişik gerekçeler gösterilerek mahkeme yoluyla bu uygulamaya 12.12.1995 tarihinde son verilmiştir. (Altaş, 1999: 599-600; Özdemir, 2004: 200-201).

nun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Zira bireylerin maddi ihtiyaç ve tatminleri yanında manevi ihtiyaç ve tatminleri de bulunmaktadır. Kişilerin içsel ve özgün bir kapasite olarak sahip oldukları maneviyat olgusunun karşılanması, onlara hayatın her alanında cesaret ve güven veren çok önemli bir motivasyon aracıdır (Cebeci, 2010: 59).

Değişen dünya üzerinde değerleri ve ihtiyaçları da değişen insan ve toplum yapıları bulunmaktadır. Değişimi iyi okuyup, yaygın din eğitimi ve din hizmetlerini buna göre tanzim etmek gerekmektedir. Buradaki değişim, dinin özünde değil, mesajın ulaştırılmasına dair şartlar ve metotları çerçevesinde gerçekleştirilmelidir (Aydın, M.Z., 2008: 25,29). Doğru, geçerli ve güvenilir bir din hizmetinin, din eğitiminin ve dinî danışmanlığın gerçekleştirilebilmesi iyi yetişmiş personelle mümkün olabilecektir.

Yaygın Din Eğitimi Uygulamalarında İlahiyat Fakülteleri

Bireylerin ve toplumların dinî düşünce ve yaşantılarının oluşmasında, bireylerin dini algılama ve anlama biçimleri etkili olsa da, din adına ortaya konulan öğretiler ve öğretim biçimleri ile bilimsel dinî bilgi ve bunun üretildiği eğitim kurumlarının büyük önemi bulunmaktadır. Bu nedenle, hayatın hızlı bir şekilde aktığı ve değer yargılarının değişime uğradığı günümüzde, dinî hayatın bilimsel ve nitelikli dinî bilgilerle sağlıklı bir uygulama temeline dayandırılması bir zorunluluktur (Akdoğan, 2008: 89-90).

Toplumların sahip oldukları bilgi ve değerleri yeni yetişen nesillere aktarma ve kazandırmada en etkili yol eğitimidir. Bu nedenle, eğitim sistem ve kurumları, birey ve toplumların değer sistemlerinin korunması ve geliştirilmesi açısından çok önemli bir işleve sahiptir Eğitim-öğretim kurumlarının en üst basamağını üniversiteler oluşturmaktadır. Bu kurumlar, öğrencilere hazır bilgiler vermek yerine, karşılaştıkları sorunları bilimsel yöntemlerle çözebilecek, araştırmacı özelliklere sahip, ülkenin ve çağın gereklerine uygun öğrenciler yetiştirme görevini üzerine almışlardır (Mehmedoğlu, 2006: 142).

Ülkemizde yüksek öğretim düzeyinde din eğitim ve öğretimi gerçekleştiren kurumlar İlahiyat Fakülteleridir. İlahiyat Fakültelerinin tarihi sürecinin ele alınması, üstlendikleri misyon, taşıdıkları sorumluluk ve görevlerinin fark edilmesi açısından önemli görünmektedir. İlahiyat Fakülteleri bir taraftan akademik çalışmalar yaparken, diğer yandan da Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın insan gücünü karşılamaya çalışmaktadır (Ev, 2003: 2).

İlahiyat programının yetiştirmek istediği öğrenci ve bu öğrencinin icra edeceği meslek açısından amacının belirlenmesi gerekmektedir (Aydın, M.Ş., 2004: 20-21). Bu nedenle Özbek'e göre "Nasıl bir İlahiyatçı yetiştirmek istiyoruz?" sorusuyla işe başlanılmalıdır (Özbek, 2004: 306). İstanbul Darü'l-Fünûnu'nda açılan İlahiyat Fakültesi'nin kuruluş amacı, Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nun dördüncü maddesinde "yüksek dîniyât mütehassısları yetiştirmek" olarak ifade edilmiştir (Doğan, 1999/2: 3).

İlahiyat lisans programının hedeflerinde belirsizlik olduğu bir gerçektir. İlahiyat programı, araştırmacı yetiştirme, yaygın din eğitimi alanına personel yetiştirme ve yeni başlayan uygulamaya göre öğretmen yetiştirme gibi çoklu hedeflere sahiptir (Aşıkoğlu, 2005: 7). Belki de bu çok çeşitli beklentiler, bu fakültelerde net olarak bir alana yönelmede problemler oluşturabilmektedir. Bu bağlamda lisans eğitimi esnasında örgün ve yaygın din eğitimi alanlarına personel yetiştirilmesi konusunda bölümleşme ve ihtisaslaşmaya gitme gereği ortaya çıkmaktadır.

Bu kurumlarda yüksek öğrenimini tamamlayan öğrencilerin öncelikli olarak, örgün ve yaygın din eğitimi alanında görev almaları beklenmektedir. Dolayısıyla, başlangıçta göz önünde bulundurulması gereken husus bu olmalıdır (Aşıkoğlu, 2005: 2).

1949 yılında Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan İlahiyat Fakültesi'nin amacı, açılmasına dair kanun tasarısında şu şekilde ifade edilmiştir: "Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir İlahiyat Fakültesi kurulması" (Aydın, M.Ş., 2004: 21) Ancak bu fakülte daha çok, din bilimsel ve teolojik araştırma yapan ve din dersi öğretmeni, Yüksek İslam Enstitülerine ve İmam-Hatip Liselerine meslek dersleri öğretmeni yetiştiren bir çalışma sistemi içerisindeydi (Tosun & Doğan, 2004: 488). Diğer yandan 1971 yılında açılan Erzurum İslami İlimler Fakültesi (Buyrukçu, 2004: 511) ise, daha çok İslam-bilimsel araştırmalar yapan yüksek öğrenim kurumu özelliği taşımaktaydı (Tosun & Doğan, 2004: 488).

Yüksek İslam Enstitüleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile birlikte öğretmen yetiştirme görevleri yanında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ihtiyacı olan müftü ve vaiz gibi din görevlilerini de yetiştirmiştir. Yüksek İslam Enstitüleri, 1982 yılında çıkarılan 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Milli

Eğitim Bakanlığından alınıp üniversitelere bağlanmış ve “İlahiyat Fakültesi” olarak yapılandırılmıştır (Kaya, 2003: 90-91).⁶

İlahiyat Fakültelerinde 1982 yılından itibaren gerçekleşen yapılanmada, tek tip öğretim uygulamaya geçirilmiştir. Mezun olan öğrencilerin görev alabilecekleri muhtemel alanlar göz önünde tutularak, her alanın bilgi ve becerisini vermeye dair dersler programa konulmaya çalışılmıştır. Böylece programda ders sayısı ve kredi açısından ciddi bir artış ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum, öğrencilerin görev alacakları yaygın din eğitimi/din hizmetleri alanında uzmanlaşmalarında yeterli olmamıştır (Kaya, 2004: 213).

1980 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde hazırlanan bir raporda “Mezunların hem Diyanet İşleri Başkanlığı’nda hem de Milli Eğitim Bakanlığı’nda görev aldıkları; her ikisi için de pedagojik formasyona ihtiyaç duyulduğu” belirtilmiştir. Bu rapora dayanılarak alınan karar doğrultusunda, Üniversite Senatosu’nun da onayıyla öğrencilere pedagoji eğitimi vermek üzere “Din Eğitimi Kürsüsü” kurulmuştur. (Aşıkoğlu, 2004: 3)

Mezunların istihdam alanlarına göre yetiştirilmelerine dair bazı teklifler yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi, İlahiyat Fakültesi programlarının % 20-25 civarında seçmeli derslere ayrılarak uzmanlaşma sağlanması olmuştur. Bu öneri, 1991-1992 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulmuş ancak, seçmeli derslerde bir sistem bütünlüğünün geliştirilememesi ve bunların dönem sonunda geçilmesi mümkün dersler olarak anlaşılmaması sebebiyle, uzmanlaşmaya ciddi katkı sağlamamıştır (Kaya, 2004: 213-214).

İlahiyat mezunları önceki programlarda (1998-1999 eğitim-öğretim yılına kadar uygulanan program) pedagojik formasyon derslerini aldıktan sonra öğretmen olabilirken, 1998-1999 eğitim-öğretim yılından itibaren formasyon uygulamasına son verilmiştir (Özdemir, Ş., 2004: 204). Bu düzenlemeler neticesinde, “İlahiyat Lisans Programı” ve “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

⁶ Not: Ülkemizde daha sonraki süreçte, 1987’de Şanlıurfa’da (Gaziantep Üniversitesi), 1993’te Sakarya’da (Sakarya Üniversitesi), Rize’de (Karadeniz Teknik Üniversitesi) Darendede (Malatya İnönü Üniversitesi), Diyarbakır’da (Dicle Üniversitesi), Isparta’da (Süleyman Demirel Üniversitesi), Van’da (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), 1994 yılında Çorum’da (Gazi Üniversitesi), Elazığ’da (Fırat Üniversitesi), Adana’da (Çukurova Üniversitesi) ve Sivas’ta (Cumhuriyet Üniversitesi), 1995’te Çanakkale’de (Onsekiz Mart Üniversitesi), 1996’da İstanbul’da (İstanbul Üniversitesi), 1997’de Kahramanmaraş’ta (Sütçü İmam Üniversitesi), Eskişehir’de (Osmangazi Üniversitesi) yeni İlahiyat Fakülteleri açılmıştır. (Kaya, 2003: 91). 1992’de Antalya’da (Akdeniz Üniversitesi), 2008’de Iğdır’da (Iğdır Üniversitesi), Şırnak’ta (Şırnak Üniversitesi), 2010’da Gümüşhane’de (Gümüşhane Üniversitesi) İlahiyat Fakülteleri açılmıştır. Ayrıca alanda ilk vakıf üniversitesi İlahiyat Fakültesi olma özelliği taşıyan İstanbul’da Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi de 2010 yılının sonu itibarıyla kurulmuştur.

Öğretmenliği” programları İlahiyat Fakültelerinde uygulamaya konulmuştur (Özdemir, Ş., 2004).⁷ Öğretmenlik formasyon derslerinin yer almadığı İlahiyat lisans programı, %47.49 alan bilgisi dersleri, %3.31’i felsefe grubu dersleri olmak üzere %12.70 genel kültür dersleri, %23.20 Arapça dersleri ve %16.57 seçmlik derslerden oluşmaktadır (Ev, 2003: 71).

1998 yılına gelindiğinde, İlahiyat Fakültelerinin programlarında çok köklü bir değişime gidilmiştir. Buna göre bazı fakültelerde sadece İlahiyat programı kalırken, diğer bazılarında ise, İlahiyat programı ile birlikte, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı uygulamaya konulmuştur (Aşıkoğlu, 2005: 4; Okumuş, 2007: 60). Bu değişikliğin öğretmenlik mesleği açısından getirileri olmakla birlikte, öğretmenlik bölümü bulunan fakülteler ile sadece İlahiyat Lisans programının uygulandığı fakültelerde yaygın din eğitimi alanına dair formasyon eksikliği ortaya çıkmıştır.

İlahiyat Lisans Programı’nda eğitim gören ve mezun olan öğrencilerin önemli bir kısmının, Diyanet İşleri Başkanlığı birimlerinde yaygın din eğitimi alanında birer eğitimci olarak görev almaları mümkün olmuştur. Bu programdan mezun olan öğrencilerin seçilen bir kısmının lise ve dengi okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmeni ve İmam-Hatip Liselerine meslek dersleri öğretmeni yetiştirilmek üzere, tezsiz yüksek lisans programında üç dönem öğretmenlik meslek derslerini almaları Yüksek Öğretim Yürütme Kurulu’nun 11.07.1997 tarihli kararı ile kabul edilmiştir (Kaya, 2003: 92-93, Ev, 2003: 70).⁸ 2006-2007 öğretim yılında yeni ve farklı bir uygulamayla İlahiyat Fakültelerindeki öğretmenlik bölümleri, bu fakültelerden alınarak Eğitim fakülteleri’ne devredilmiştir (Okumuş, 2007: 60).

1998-1999 Eğitim-Öğretim yılında uygulamaya konulan İlahiyat Lisans Programı’nda yaygın din eğitimi alanına yönelik formasyon derslerinin olmasına karşın, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2001/08 tarihli Fakülte Kurulu kararıyla programdaki 30 saatlik seçmeli dersleri “alan seçmeli” dersleri haline dönüştürmüştür. Buna göre öğrenciler, zorunlu dersleri

⁷ Bu uygulamaya göre, Ankara, Atatürk, Çukurova, Dicle, Dokuz Eylül, Erciyes İstanbul, Marmara, Ondokuz Mayıs, Selçuk, Uludağ Üniversiteleri İlahiyat Fakültelerinde İlahiyat Lisans programına ilave olarak İDKABÖ bölümü açılmıştır (Özdemir, 2004: 205).

⁸ 1998-1999 eğitim-öğretim yılından itibaren, isteğe bağlı olarak Türkiye’deki tüm İlahiyat Fakültelerinin mezunları arasından, belli kriterlerle (Les puanı ve lisans mezuniyet ortalaması) seçilen öğrenciler, üç dönemlik tezsiz yüksek lisans programına kabul edilmiştir. Bu programda üç dönemde 36 kredilik pedagojik formasyon ve özel alan öğretimi derslerini tamamlayan öğrenciler, girişteki tercihlerine göre, lise ve dengi okullara Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni ve İmam-Hatip Liseleri’ne meslek dersleri öğretmeni adayı olarak mezun olmuşlardır (Kaya, 2004: 216; Koç, 2004: 278).

diğer İlahiyat Fakültelerinde olduğu şekliyle alırken, seçmeli dersleri, üç alana göre seçeceklerdir. Bu alanlar, İmam-Hatiplik ve Vaizlik alanı, Yurtdışı Din Hizmetleri alanı, Hafızlık ve Müezzinlik alanıdır. Böylelikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın farklı çalışma sahalarına göre öğrencilerin kendilerini yetiştirmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca her üç alanda VIII. yarıyılta “Meslekî Uygulama” dersi yer almaktadır (Kaya, 2004: 209-211).

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi de programında “Din Hizmetleri Deneyimi” ve “Din Hizmetleri Uygulaması” gibi derslere yer vermiştir (Buyrukçu & Asri, 2007: 84). Diğer yandan Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi de benzer bir çalışma gerçekleştirmiştir. 2003-3 Sayılı Fakülte Kurulu Kararıyla, Fakültede Din Hizmetleri Programı kararı alınmıştır (Kılavuz, 2004: 385).

Yaygın din eğitimi alanı, örgün din eğitime öğretmen yetiştirmede olduğu şekliyle tanzim edilmiş değildir. Her biri farklı formasyonlara sahip uzmanlar tarafından ifâ edilmesi gereken İmamlık, vaizlik, müftülük gibi mesleklere dair formasyonun hala göz ardı edildiği görülmektedir. Yaygın din eğitimi çalışanlarının tümü, fark gözetilmeksizin mesleğe aynı programla hazırlanmaktadır. Bu nedenle İlahiyat programının içerik, müfredat ve derslerin söz konusu çalışma alanlarına göre yeniden düzenlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır (Aydın, M.Ş., 2004: 24).

Fakültelerimizde yaygın din eğitimi formasyonu için doğrudan eğitim dersleri mevcut değildir. 2009-2010 eğitim-öğretim yılından itibaren, *İlahiyat Lisans Programı*'nın uygulandığı fakültelerin bağlı olduğu üniversitelerde, pedagojik formasyon paket programının belli şartlar dahilinde başlatılması kararlaştırılmıştır. (Bu uygulamaya Danıştay tarafından verilen yürütmeyi durdurma kararıyla son verilmiştir)⁹ Fakat bu formasyon dersleri, örgün eğitime öğretmen yetiştirmeye dair öğretmenlik meslek derslerini içermektedir. Yani yaygın din eğitimi alanına dair, formasyon dersleri bu fakültelerin programların-

⁹ Yükseköğretim Genel Kurulu'nun Fen-Edebiyat ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerine öğrenimleri sırasında pedagojik formasyon verilmesine ilişkin 27.8.2009 gün ve 15 sayılı kararına karşı yürütmeyi durdurma ve iptal istemiyle bir eğitim sendikasının açtığı dava neticesinde, Yükseköğretim Genel Kurulu'nun vermiş olduğu bu hak, Danıştay 8. Dairesi 20.10.2010 gün ve E: 2010/2741 sayılı kararıyla yürütmeyi durdurma kararı verilerek, iptal edilmiştir. Söz konusu karar, formasyon eğitimi tamamlayan öğrencileri etkilemezken; üçüncü ve dördüncü sınıfta formasyon eğitimi gören öğrencileri olumsuz yönde etkilemiştir. Söz konusu karar, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde alana ve mesleğe ilişkin umutsuzluğa neden olmuştur. <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1066716&keyfield=666F726D6173796F6E>; http://www.egitimsen.org.tr/icerik.php?yazi_id=3424

da yer almamaktadır.¹⁰ Burada gözden kaçan durum, İlahiyat Fakültelerinden mezun olan öğrencilerin büyük bölümünün, uzun yıllardır büyük ölçüde, yaygın din eğitimi kurumlarının koordinasyonunu üstlenmiş olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev almaya devam etmekte oldukları gerçeğidir. Ayrıca bu fakültelerin 3. ve 4. sınıf öğrencileri arasında halen din görevlisi olarak görev yapan öğrencilerin varlığı da söz konusudur.

Yaygın din eğitimi alanında hizmet verecek olan “İLS” programı mezunlarının gerçekleştirecekleri din eğitimi faaliyetlerine dair pedagojik bir formasyona tabi tutulmamaları, bu alanda yetiyecek eğitimciler açısından büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir (Kaya, 2003: 93). Araştırmanın gerçekleştirildiği dönemde (bir önceki program), İlahiyat Fakültelerinin programında öğrencilerin yaygın din eğitimi alanında yetişmeleri için Din Eğitimi (zorunlu), İslam Eğitim Tarihi, Halkla İlişkiler, Dinî Hitabet (zorunlu seçmeli) dersi gibi seçmeli dersler bulunmaktaydı.¹¹ Geliştirilen yeni programda ise, bu derslere ilave olarak, Gelişim Dönemleri ve Din, Din Hizmetleri Mesleğine Giriş ve Soysal Kurumlarda Din Hizmetleri derslerine seçmeli olarak yer verilmiştir (Hitit Üniversitesi: 3-5).

Eğitim derslerinin İlahiyat Lisans Programı'nda seçmeli ders olarak yer alması olumlu bir gelişmedir. Ancak bu derslerin seçilip seçilmeme durumu dikkate alındığında, eğitimci aday olarak öğrencilerin tamamının, bu dersleri almadan mezun olmaları durumu söz konusudur. Ayrıca çok şubeli sınıflarda bölümlerce teklif edilen bir dersin, sadece tek şube ve sınırlı sayısı ile açılıyor olması, bütün öğrencilerin bu dersleri almasında bir engel teşkil etmektedir.

Günümüzde gerçekleştirilen yaygın din eğitimi çalışmalarına baktığımızda, din görevlilerinin yaz Kur'an kurslarında, sürekli Kur'an kurslarında, akşam yetişkinlere yönelik kurslarında görev aldıklarını görmekteyiz. Ayrıca, vaaz, hutbe gibi hitap şekilleri de yaygın din eğitiminin uygulamalarından bazılarıdır. Örgün eğitim dışında olsa bile, hizmet verilen kitle ilköğretim 5. sınıftaki çocuklardan, yaşlılık döneminde olan kişilere kadar çeşitlilik göstermektedir. Hangi yaş dönemine yönelik çalışma yapılırsa yapılsın, gerek dinî bilginin yapısı, öğretilebilirliği ve gerekse muhatapların bireysel özelliklerinin tanınması bi-

¹⁰ Bu durumun bir istisnası olarak, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, alana dair bazı dersler, programa konulmuştur.

¹¹ Bu derslere ek olarak bazı İlahiyat Fakültelerinde yaygın din eğitimine dair dersler seçmeli olarak verilmeye çalışılmıştır. Bu örneklerden birisi Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin, “Din Hizmetleri Deneyimi” ve “Din Hizmetleri Uygulaması” dersleridir (Buyrukçu & Asri, 2007: 84).

linmesi amacıyla, yaygın din eğitimi alanına yönelik formasyon programına İlahiyat Fakültelerinde yer verilmelidir.

1990'lı yıllarda yeni açılan İlahiyat Fakültelerinin sayısının artması ve Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki atamalarda, alana dair kontenjanların azalması sonucu, İlahiyat mezunlarının önemli bir kısmı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca ilan edilen imam-hatiplik ve vaizlik görevlerine yönelmişlerdir (Kaya, 2004: 217). Bir nevi İlahiyat Fakültesi mezunlarının yaygın din eğitimi alanında ağırlık kazanmaya başlaması bu dönemle birlikte olmuştur. Önceki dönemlerde ağırlıklı olarak müftülük ve vaizlik gibi sınırlı sayıda kontenjanlar için alana yönelen İlahiyat Fakültesi mezunları, bu dönemden sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İmam-hatiplik ve Kur'an kursu öğreticiliği kadrolarına girmeye başlamışlardır.

İlahiyat Fakülteleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında yaygın din eğitiminin daha nitelikli ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi için işbirliği yapılması önem taşımaktadır. Ancak bu konuda iki kurum arasında işbirliğinin yeterli düzeyde olmadığı eleştirileri de dillendirilmektedir (Aşık, 2008: 457).

Bu fakültelerde öğrencilerin alana dair yetiştirmeleri için "Din Eğitimi", "İslam Eğitim Tarihi", "Halkla İlişkiler" ve "Dinî Hitabet" gibi dersler bulunmaktadır. Dolayısıyla yaygın din eğitimi formasyonu için doğrudan eğitim derslerinin bulunmadığı söylenebilir. İlahiyat Fakülteleri bir yönüyle yaygın din eğitime nitelikli elaman yetiştirme görevini üstlenmiş ise, programda bu yönde değişikliklerin yapılması gerekmektedir (Aşık, 2008: 457).

Yaygın din eğitiminin en önemli ayağını din görevlileri, Kur'an kursu öğreticileri ve vaizler oluştururken (Yıldız, 2008: 53), bu kişilerin yetiştirmelerinde herhangi bir şekilde formasyon dersleri yer almamaktadır. Öğretim içeriğinin mükemmel oluşu, personelin iyi yetiştirmiş olmasının yanı sıra, nasıl öğretileceği de verimli ve başarılı bir yaygın din eğitimi için önem taşımaktadır.

Bir toplumun din ihtiyacının karşılanması için organize edilen kurumların varlığı her zaman olumlu sonuçların alınmasına imkân tanımayabilir. Bunun nedenleri arasında, o kurumun sahip olduğu eğitim-öğretim programının belirlenen amaçlara hizmet edebilme yeterliliğinin olmaması, programın kurumlarda uygulayıcısı olan öğretmenlerin programı tanımamaları, mesleki yeterliliklere sahip olmamaları gibi farklı etkenler yer almaktadır.

Yaygın din eğitimi alanının başarısındaki en önemli unsur, nitelikli din görevlilerine sahip olmaktır. Söz konusu başarı ancak, mesleki yeterliliğe sahip olma,

ihlâslı ve fedakâr olmak gibi hususiyetlere sahip din görevlileriyle sağlanabilecektir. Diyanet İşleri Başkanlığı dinî yükseköğrenim görmüş; dinî, kültürel ve mesleki yeteneklere sahip; görev alanıyla ilgili özel eğitimden geçmiş personelle nitelikli, verimli ve etkili bir sonuca ulaşabilecektir (Aydın, M.Z., 2008: 32).

Son yıllarda ortaya çıkan tartışmalarda baktığımızda, İlahiyat programındaki mesleki eğitime kâfi oranda yer verilmediği eleştirisi yapılmaktadır. İlahiyat Fakültesinde verilen eğitimde, özel alan bilgisi kazandırma amacı ağırlık kazanmaktadır. Ancak, genel kültür ve eğitime dair yeterliliklerin mevcut İlahiyat programlarıyla karşılanması oldukça zor görünmektedir. Genel kültür ve pedagojik formasyon gereksinimlerinin bir kısmı hizmet öncesi (büyük ölçüde fakültede) bir kısmı da hizmet içi eğitim çalışmalarıyla karşılanabilecektir (Aşıkoglu, 2004: 24).

Ayrıca, son zamanlarda İlahiyat Fakültesi mezunlarının Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açmış olduğu sınavlarda yetersiz oldukları ifade edilmeye başlanmıştır (Kılavuz, 2004: 384; Yıldız, 2008: 61). Bu düşüncenin oluşmasına din hizmetleri ve yaygın din eğitimi alanı için açılan yeterlilik sınavlarına mezunlar tarafından lisans döneminde yeterli ağırlığın verilmemesi sebep olarak gösterilebilir. İlahiyat Fakülteleri, büyük ölçüde hala Diyanet İşleri Başkanlığına eleman yetiştiren kurumlardır. Ancak fakülte programları Diyanet'teki görevlere dair tasarlanmış değildir. Bu nedenle, Diyanet İşleri Başkanlığı işe başlatma sınavlarında personelini seçerken ve daha sonraki aşamada gerekli gördüğü ölçüde personelini sınıfına göre hizmet içi eğitim programına tabi tutmaktadır (Bakkal, 2004: 190).

Burada, fakültelerin yaygın din eğitimine dair ne tür eğitim müfredatı ve içeriği hazırladığı sorusu gündeme gelmektedir. Bu noktada şunu belirtmeliyiz ki, kurumlarımızda, Temel İslam Bilimlerinin bu alana dair dersleri, zorunlu “Din Eğitimi” ve “Dinî Hitabet” dersleri dışında zorunlu ders söz konusu değildir. Bu sebeple, son zamanlarda İlahiyat programının, yaygın din eğitimi ve din hizmetleri açısından desteklenmesi gündeme gelmiş durumdadır. Son geliştirilen İlahiyat Lisans Programı'nda seçmeli de olsa bu türden derslerin yer alması, olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Fakat öğrenciler tarafından seçmeli derslerin seçilip seçilmemesi dolayısıyla, bu derslerden mahrum olmaları gibi problemlerin varlığı da bir gerçektir.

Günümüzün din hizmetleri ve yaygın din eğitimi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla İlahiyat Fakültelerinde farklı uygulamalara gitmek mümkündür. Bu

konuda dile getirilen önerilerin başında, “Yaygın Din Eğitimi Bölümü” veya “Din Hizmetleri Bölümü”nün açılması gelmektedir (Koç, 2004: 282; Buyrukçu, 2004: 517; Kaymakcan, 2003: 51; S. Özdemir, S., 2004: 538; Özdemir, Ş., 2004: 206; Kaya, 2004: 224). Ayrıca alana dair “İlahiyat Sosyal Hizmetler Alanı Bölümü” de öneriler arasında yer almaktadır (Cengil, 2004: 245). Bu konuda Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde açılan “Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Bölümü” bu konuda bir başlangıç olması bakımından olumlu bir gelişmedir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde 2007-2008 eğitim-öğretim yılından itibaren uygulamaya konulan Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Bölümü, yaygın din eğitimi alanına dair bağımsız ilk bölüm olma niteliği taşımaktadır. Bu bölümün bir İlahiyat Fakültesi bünyesinde yer alması, alanın teorik ve pratik yönden gelişmesi ve ülke insanına katkı sağlaması bakımından önemli bir gelişmedir. Ancak, geride kalan İlahiyat Fakültelerinin, mevcut İLS programıyla yaygın din eğitimi alanına dâir pedagojik formasyon dersleri olmaksızın öğrencilerini eğittikleri ve neredeyse mezunlarının tamamına yakını yaygın din eğitimi ve din hizmetlerinde istihdam edildiğini göz önüne alırsak, sağlanan gelişmenin yetersiz olduğunu belirtmemiz gerekir.

İkinci olarak ise, lisans programı içerisinde branşlaşmaya gidilmesi yönündeki tekliflerdir. Buna göre dört yıllık İlahiyat lisans eğitimi içerisinde örgün ve yaygın din eğitimi alanlarına dair farklı programlarının oluşturulması mümkündür.

İlahiyat Fakültelerinde belli bir sınıftan sonra örgün ve yaygın din eğitimine dair alan ayrımının yapılması, her iki alanın gerekli niteliklere sahip elamanı bulabilmesi için faydalı görünmektedir. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin yaygın din eğitimi alanına dair yetişebilmelerinin bir yolu da, öğrencilerin uygulamalara katılmalarıdır (Özdemir, S., 2004: 206).¹² Öğrencilerin üçüncü sınıftan itibaren alan uygulamalarına katılmaları bir nevi mesleğe dair pratik yapmalarıdır. Bu nedenle, gerek bölümleşme ve gerekse branşlaşma denemelerinde mesleğin farklı boyutlarıyla ilgili (namaz kıldırma, vaaz etme, cenaze yıkama, konferans verme gibi) uygulama dersleri konulmalıdır. Fakültelerin bulunduğu müftülüklerle irtibata geçilip, her bir öğrencinin yeterli bir din görevlisi, vaiz

¹² Aşık bu konuda İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin yaygın din eğitimi uygulamalarının yanı sıra nikah, sünnet, mevlid gibi dini tören ve uygulamalar konusunda da tecrübeye sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Zira Ona göre toplumun önüne geçen mezunlar en çok bu konuda sıkıntı yaşamaktadırlar (Aşık, 2008: 459).

veya müftü nezaretinde uygulamaya katılması ve neticede “Okul Uygulaması” derslerinde olduğu gibi bir öğretim üyesinin öğrencilere danışmanlık yapması sağlanmalıdır. Böylece öğrencilere gerekli tecrübe ve birikimin kazandırılması sağlanmış olacaktır.

Sonuç

Değişen yaşam koşulları, toplum profili ve eğitim düzeyinin yükselmesi nedeniyle, İlahiyat Fakülteleri yaygın din eğitimi alanı için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu önemin temelinde mevcut uygulamalar çerçevesinde halen İlahiyat programı mezunlarının, esas itibarıyla mezuniyet sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı’nın farklı birimlerinde görev alacak olmaları bulunmaktadır. Gerek alanın teorik altyapısının oluşturulması gerekse, alana iyi yetişmiş nitelikli personelin yetiştirilmesinin en verimli vasıtası İlahiyat Fakülteleridir.

Arapça hazırlık programı, 2009-2010 Eğitim-Öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmış ve 2010-2011 eğitim-öğretim yılından itibaren de tüm İlahiyat Fakültelerine yayılmıştır. Bu gelişmenin, yaygın din eğitimi alanında görev yapacak İlahiyat mezunlarının daha nitelikli olarak yetiştirilmesinde iyi bir imkân olduğu düşüncesini taşımaktayız. Ancak bu programın dile getirilen alanın amaçlarına hizmet etmesi yönünde şekillendirilmesi ve hedeflere sahip olması gereği bulunmaktadır. Bu bağlamda hazırlık sınıfında gerçekleştirilecek Arapça eğitiminin yaygın din eğitimi uygulamalarına dair mesleki bir niteliğe sahip olması gerekmektedir.

Diğer yandan, İlahiyat Fakültesi öğrencilerine tanınmış olan pedagojik formasyon programının yapısı meselesidir. Söz konusu program iptal olmakla birlikte, örgün eğitimde öğretmenlik mesleğine dair bir programdır. Bu programın, özellikle, yaygın din eğitimi uygulamaları için de tanzim edilmesi gerekmektedir. Zira en azından mevcut uygulamada öğrencilerin çok önemli bir bölümü yaygın din eğitimi alanında görev aldıkları için, bu alanın ihmal edilmesi, uygulamada problemlerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu bakımdan en pratik yol, hazırlık sınıfının akabinde, ilk iki yıl ortak bir İlahiyat eğitimi, üçüncü ve dördüncü sınıflarda ise, bölümlenmeye gidilmesidir. Buna göre, öğrenciler örgün ve yaygın din eğitimi alanlarından hangisini kendileri için daha uygun buluyorlarsa ona göre, İlahiyat programının geri kalan dersleri ve seçtikleri alanın eğitim dersleriyle tamamlamaları söz konusu olacaktır.

Yaygın din eğitiminin problemlerinin çözümü ve verimin artırılması amacıyla yaygın din eğitimi uygulamalarının kurumsal/resmi yüklenicisi Diyanet İşleri Başkanlığı ile yükseköğretimde yaygın din eğitime personel yetiştirme yetkisini elinde bulunduran İlahiyat Fakülteleri arasında işbirliği kaçınılmaz görünmektedir. Bu nedenle, kurumların karşılıklı görev alanı tanımlamalarından hareketle, alana katkı sağlamak ve sağlanan imkân ve sarf edilen çabaların sonuç vermesi amacıyla nitelikli bir işbirliğine gidilmesi gerekmektedir.

Son olarak, İlahiyat Fakülteleri, problem ve eksiklikler ile birlikte, yaygın din eğitime personel yetiştiren yükseköğretimdeki yegâne kurumlardır. Problemlerin çözülmesi ve eksikliklerin giderilmesinin akabinde bilimsel bilgiyi temel alan ve dinimizin temel kaynaklarından hareketle, halkımızın dinî bilgi donanımını sağlayacak mezunlar yetiştirmek, bu fakültelerin en önemli hedefleri arasında olmalıdır. Bunun da alana dair formasyon derslerinin programa konulmasıyla mümkün olacağı kanaatindeyiz.

Öneriler

Yukarıda dile getirilen sonuçlardan hareketle, İlahiyat Fakültelerinin yaygın din eğitimi alanına yönelik daha yeterli ve verimli bir akademik çalışma gerçekleştirebilmesi için şu önerilerde bulunmamız mümkündür:

İlahiyat Fakülteleri sadece yaygın din eğitimi alanına dâir çalışmalar gerçekleştirmemesine rağmen, bu alana ilgisi olan ve alanda görev almak isteyen öğrenciler için seçmeli ders sistemi paket ya da münferit tarzda düzenlemelidir.

İlahiyat Fakültesi mezunlarının yaygın din eğitimi alanında uzmanlık sağlayabilmeleri için üçüncü ve dördüncü sınıftan itibaren bölümleşme yoluyla alana yönelik daha yoğun bir akademik çalışma sürecine katılması sağlanmalıdır.

Özellikle dördüncü sınıfta öğrencilerin vaizlik, imam-hatiplik, Kur'an kursu öğreticiliği gibi çalışma alanlarında uygulama yapmalarına imkân sağlanmalıdır.

Yaygın din eğitiminin problemlerinin çözümü ve daha iyi bir düzeye ulaştırılması için alanın kurumsal sorumlusu olan Diyanet İşleri Başkanlığı ile İlahiyat Fakülteleri arasında teorik ve pratik hususlarda işbirliği sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Akdoğan, A. (2008). Dinî hayat açısından İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet teşkilatının fonksiyonu. *Diyanet İlmi Dergi*, 44(3), 87-110.

- Altaş, N. (1999). Hastanelerde dinî danışmanlık hizmetleri (Türkiye uygulaması üzerine deneysel bir araştırma). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 599-659.
- Aşık, N. (2008). İlahiyat Fakültelerinin pratik din hizmetlerine katkısı. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, C: 2, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aşıkoğlu, N. (2005). İlahiyat Fakültelerinin eğitim öğretime katkıları ve kaliteye yolculuk, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1),1-9.
- Aşıkoğlu, N.Y. (2004). Vaizlerde aranacak temel yeterlilikler üzerine. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 17-24.
- Aydın, M.Ş. (2004). İlahiyat lisans programının amaç sorunu. *Türkiye’de yüksek din eğitiminin sorunları: Yeniden yapılanması ve geleceği sempozyumu*. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Aydın, M.Ş. (2008). *Bir din eğitimi kurumu olarak Kur’an kursu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aydın, M.Z. (2008). Verimli ve kaliteli din hizmeti nasıl olmalıdır? *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, C: 1, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bakkal, A. (2004). Vaizlik müessesesinin fonksiyonel hale getirilmesi. *Türkiye’de Yüksek Din eğitiminin sorunları: Yeniden yapılanması ve geleceği sempozyumu* içinde (ss. 171-191). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Bilgin, B. (1999). *Din öğretimi*, Ankara: Gün Yayıncılık.
- Buyrukçu, R. (2004). İlahiyat Fakültelerinin yeniden yapılandırılması problemi. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (ss. 509-520). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Buyrukçu, R., & Asri, S. (2007). İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatı din hizmetlerine bakışı: Süleyman Demirel Üniversitesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 81-106.
- Cebeci, S. (2010), Bir din öğretimi yaklaşımı olarak dinî danışma ve rehberlik. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8(19), 53-69.
- Cengil, M. (2004). İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin istihdamı ve bu bağlamda ders programı üzerine bazı öneriler. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (ss. 243-275). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Dam, H. (2004). Yaygın din eğitimine ilişkin bazı temel sorunlar ve çözüm önerileri, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları: Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (ss. 425-445). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Doğan, R. (1999). Cumhuriyet öncesi dönemde yaygın din eğitimi açısından hutbeler, *AÜİFD*, 39, 491-533.
- Doğan, R. (1999). Cumhuriyetin ilk yıllarında Tevhid-i Tedrîsât çerçevesinde din eğitim-öğretimi ve yapılan tartışmalar. *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Eğri, O. (2003). *Bektâşilikte tasavvufî eğitim*, İstanbul: Horasan Yayınları.
- Ev, H. (2003). *Türkiye’de yüksek din öğretimi kurumları ve öğretmen yetiştirme*, İzmir: Tibyan Yayıncılık.
- Evkuran, M. (2009). Yüksek din öğretimi ve dini kurumsallaşmanın yakın tarihi. *Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği Uluslararası Sempozyumu*, Ankara.
- Gözütok, Ş. (2004). İlahiyat Fakülteleri için alternatif program. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (ss. 559-566). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2010-2011 eğitim-öğretim yılı ders seçme kılavuzu.
- <http://ilitam.ankara.edu.tr/>
- <http://ilitam.atauni.edu.tr/sayfa.aspx?sayfaId=1>
- http://inuzem.inonu.edu.tr/web/index.php?islem=program_ilitam
- <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dinegitimi/din-egitimi-dairesi-baskanligi---icerik-personelin-egitim-seviyelerinin-yukseltilmesi-196.aspx>.
- <http://www.ilitamport.sakarya.edu.tr/>
- <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1066716&keyfield=666F726D6173796F6E>; http://www.egitimsen.org.tr/icerik.php?yazi_id=3424
- Kaya, M. (2003). Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi son sınıf öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması ile öğretmenlik mesleğine dair tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14-15, 89-115.
- Kaya, M. (2004). İlahiyat Fakültelerinin istihdam alanlarına uygun eleman yetiştirme problemi. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (ss. 211-241). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kaymakcan, R. (2003). Yaygın din eğitiminde yöntem. *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes’eleleri* içinde (ss. 51-72). İstanbul: İsav Yayınları.
- Kılavuz, M.A. (2004). İlahiyat Fakültelerinde din hizmetleri bölümü oluşturulmasına duyulan ihtiyaç, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden*

- Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (ss. 382-408). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kılavuz, M.A. (2005). *Kur'an kurslarında yetişkin din eğitimi*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayın Dağıtım.
- Koç, A. (2004). İlahiyat lisans programı ve mezunlarının istihdam sorunları üzerine bazı mülahazalar. *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (ss. 277-284). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Mehmedoğlu, A.U. (2006). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin değer yönelimleri ve dindarlık-değer ilişkisi (M. Ü. İlahiyat Fakültesi örneği). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1).
- Okumuş, E. (2007). İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin problemleri: Dicle Üniversitesi örneği, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(13), 59-94.
- Özbek, A. (2004). Müzakere, *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Özdemir, S. (2004). İstihdam alanlarına göre İlahiyat Fakültelerinin yeniden yapılandırılması: din hizmetleri bölümü önerisi. *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (ss. 537-558). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Özdemir, Ş. (2004). Avrupa birliğine giriş sürecinde İlahiyat Fakültesi mezunlarının çalışma alanları ve bu alanlara eleman yetiştirmek üzere ilahiyat lisans programında yapılması gerekli düzenlemeler. *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (193-210). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Özdemir, Ş. (2006). *Cezaevlerinde din eğitimi*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi
- Öztürk, V. (2004). İlahiyat Fakülteleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasındaki ilişkilerin tarihi gelişimi bağlamında bazı çözüm önerileri. *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (ss. 105-142). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Parladır, S. (1998). Öğrencilere göre İlahiyat Fakültesi eğitiminin başarı durumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 1-32.
- Sancaklı, S. (2008). Değişen ve gelişen toplumsal hayatta din hizmetlerini yürütenlerin misyonu ve nitelikleri. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* içinde (ss. 345-371), C: 2, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Sarıkcıoğlu, E. (2004). Sempozyum açış konuşması, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (ss. 9-15). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Faaliyet Raporu 2009*, Nisan 2010, http://www.diyanet.gov.tr/turkishtanitimrapor_ms2009.pdf.
- Tan, Z. (2008). Yaşlıya din hizmeti sunarken onların yaşam kalitesini artırma ve yaşlılığı anlamlı kılmada dinin tanıdığı pozitif ayrımcılığın boyutları. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* içinde (ss. 273-302). C: 2, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Toktaş, F., & Acuner, Y. (2004). İlahiyat Fakültelerinde felsefe dersleri: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi örneği, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 159-176.
- Tosun, C. (2005). *Din eğitimi bilimine giriş*. Ankara: Pegema Yayınları.
- Tosun, C., & Doğan, R. (2004). İlahiyat Fakültelerinin yeniden yapılanması üzerine. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu* içinde (ss. 487-507). Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yazıcıoğlu, M. S. (2001). İlahiyat önlisans programı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 1-9.
- Yıldız, İ. (2008). Cami hizmetlerindeki sorunlar bağlamında din görevlisi yetiştirmeye dair çabalar. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* içinde (ss. 45-62). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.